

अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको संरचनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह
तेस्रो सत्रको पाठ्यांश सङ्केत ६०९ र ६१० को
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधकर्ता
हरिहर चापागाई
दर्शनाचार्य तह
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि. वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०८१

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत, नेपाली दर्शानाचार्य तहका विद्यार्थी श्री हरिहर चापागाईंले 'अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको संरचनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधप्रबन्ध मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मिति : २०८१/०३/२०

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको दर्शनाचार्य तह, तेस्रो सत्रको पाठ्यांश सङ्केत ६०९ र ६१० को प्रयोजनका लागि तयार पारिएको अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको संरचनात्मक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मैले नेपाली समालोचनामा संरचनावादी समालोचनाका प्रवर्द्धक विशिष्ट विद्वान् आदरणीय गुरु प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को प्राज्ञिक सल्लाह तथा कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस्ता विशिष्ट विद्वान्का निर्देशनमा शोधकार्य गर्न पाउँदा आफूलाई निकै भाग्यमानी ठानेको छु । यो शोधप्रबन्ध तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न कठिनाइहरूसँग जुध्ने प्रेरणा प्रदान गर्दै सही मार्गनिर्देशन गरेर शोधकार्य सम्पन्न गर्न उत्प्रेरित गर्नुभएकोमा आदरणीय गुरुज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार पार्ने सन्दर्भमा बेलाबखत आवश्यक सहयोग र सुभावा प्रदान गर्नुहुने दर्शनाचार्य तह, नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधप्रबन्ध तयार पार्ने क्रममा निरन्तर रूपमा उत्प्रेरणा क्षेत्रीय अध्ययनमा सहयोग तथा सल्लाह सुभावासमेत प्रदान गर्नु हुने मेरा मित्र तथा पाटन बहुमुखी क्याम्पसका सहायक प्राध्यपक श्री होमप्रसाद याम्फूप्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधकार्यका सामग्री उपलब्ध गराएर सहयोग गर्नुहुने अरुण उपत्यकाका स्रोतव्यक्तिहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दै शोधकार्यका क्रममा सद्भाव राख्ने मान्यजन, आफन्त तथा अन्यमित्रहरूप्रति म आभारी छु ।

अन्त्यमा यस शोधप्रबन्धलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

.....

हरिहर चापागाउँ

शैक्षिक सत्र : २०७६/२०७७

क्रमाङ्क ३४

दर्शनाचार्य तह

नेपाली केन्द्रीय विभाग,

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

कीर्तिपुर

विषयसूची

शोधनिर्देशकको मन्तव्य	क
स्वीकृतिपत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ उद्देश्य	३
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	९
१.६ शोधको सीमाङ्कन	१०
१.७ सामग्री सङ्कलन विधि	१०
१.८ सामग्री विश्लेषण विधि	११
१.९ शोधप्रबन्धको रूपरेखा	१२

दोस्रो परिच्छेद

अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण

२.१ विषयपरिचय	१३
२.२ अरुण उपत्यकाको परिचय	१४
२.३ लोकगीतको परिचय	१६
२.४ लोकगीत वर्गीकरणका सैद्धान्तिक आधार	१९
२.४.१ क्षेत्रका आधारमा	२२
२.४.२ जातिका आधारमा	२२
२.४.३ उमेरका आधारमा	२३
२.४.४ लिङ्गका आधारमा	२४
२.४.५ सहभागिताका आधारमा	२४
२.४.६ बनोटका आधारमा	२५

२.४.७ प्रस्तुतिका आधारमा	२५
२.४.८ विषयवस्तुका आधारमा	२६
२.४.९ आकारका आधारमा	२६
२.४.१० समयका आधारमा	२१
२.५ अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरणका प्रकार	२७
२.६ लोकगीतको पर्याधार र ढाँचा	३२
२.७ लोकगीतका तत्त्व	३४
२.७.१ भाव वा विचार	३५
२.७.२ उद्देश्य	३५
२.७.३ भाषाशैली	३७
२.७ निष्कर्ष	३८

तेस्रो परिच्छेद

अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको संरचना

३.१ विषयपरिचय	४०
३.२ लोकगीतको संरचना	४०
३.३ अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको संरचनाको विश्लेषण	४३
३.३.१ 'अस्कोटै फाट्यो' गीतको संरचना	४३
३.३.२ 'अरुनै पारी' गीतको संरचना	४५
३.३.३ उकाली ज्यानको गीतको संरचना	४६
३.३.४ उधोलाई हेर्नु गीतको संरचना	४७
३.३.५ 'ए नि लै लै' गीतको संरचना	४८
३.३.६ 'कोदोको बाला' गीतको संरचना	४९
३.३.७ 'कोशीले रङ्ग' गीतको संरचना	४९
३.३.८ 'गैरीगाउँको ढोडे उखु' गीतको संरचना	५२
३.३.९ 'छममा र छम' गीतको संरचना	५३
३.३.१० 'भम्केगुलेली' गीतको संरचना	५४
३.३.११ 'धरानै सहर' गीतको संरचना	५६
३.३.१२ 'भिरमाथिको गाउँ' गीतको संरचना	५७

३.३.१३ 'माथि नै बाट' गीतको संरचना	५८
३.३.१४ 'लाग्यो रिँगटा' गीतको संरचना	५९
३.३.१५ 'सानोमा सानो' गीतको संरचना	६०
३.३.१६ 'सितलु माथि' गीतको संरचना	६१
३.३.१७ 'वारी तुवाँलो' गीतको संरचना	६२
३.३.१८ 'हातैमा तिरबोकी' गीतको संरचना	६३
३.३.१९ 'हिमालै' गीतको संरचना	६४
३.३.२० 'जुत्तामुनी काटी' गीतको संरचना	६५
३.३.२१ 'लक्ष्मी खलो' गीतको संरचना	६६
३.३.२२ 'हुर्ला त खेलौ' गीतको संरचना	६८
३.३.२३ 'आकाशकी दिदी' गीतको संरचना	६९
३.३.२४ 'बाबा र ज्यूको' गीतको संरचना	७०
३.३.२५ 'वरै र रोपेँ' गीतको संरचना	७१
३.३.२६ 'घरमा चेली रुदी हुन्' गीतको संरचना	७२
३.३.२७ 'कुखुरी काँ' गीतको संरचना	७३
३.३.२८ 'कुद कुहिरा कुद' गीतको संरचना	७४
३.३.२९ 'ताराबाजी लै लै' गीतको संरचना	७५
३.३.३० 'मेरो बाबु लै लै' गीतको संरचना	७६
३.४ निष्कर्ष	७७

चौथो परिच्छेद

अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको भावविधान

४.१ विषयपरिचय	७७
४.२ लोकगीतमा भाव वा विचार	७९
४.३ अरुण उपत्यकाका लोकगीतको भाव वा विचार विश्लेषण	८०
४.३.१ प्रेम र विरहको अभिव्यक्ति	८१
४.३.२ सामाजिक यथार्थको प्रस्तुती	८५
४.३.३ चाडपर्वमा निहित अन्तरवस्तुको अभिव्यक्ति	८६
४.३.४ श्रम र कृषिकार्यका विविध आयमको चित्रण	८९

४.३.५ बाल्यकालका विविध पक्षको चित्रण	९२
४.४ निष्कर्ष	९४

पाँचौं परिच्छेद

अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको भाषाशैलीय विन्यास

५.१ विषयपरिचय	९५
५.२ लोकगीतमा भाषाशैलीय विन्यासको सैद्धान्तिक परिचय	९५
५.२.१ भाषिक विन्यास	९५
५.२.२ शैलीय विन्यास	९८
१. चयन	९९
२. अग्रभूमिकरण	१००
३. विचलन	१००
४. समानान्तरता	१००
५.२.३ विम्ब र प्रतीकको	१०१
५.२.४ लयविधान	१०३
५.२.५ अलङ्कार	१०४
५.३ अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतको भाषाशैलीगत विश्लेषण	१०५
५.३.१ भाषिक विन्यास	१०५
५.३.२ शैलीय विन्यास	११०
१. चयन	११०
२. अग्रभूमिकरण	१११
३. विचलन	१११
४. समानान्तरता	११३
५.३.३ विम्ब र प्रतीकको प्रयोग	११४
५.३.४ लयविधान	११७
५.३.५ अलङ्कारविधान	१२१
५.४ निष्कर्ष	१२२

छैटौँ परिच्छेद
सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश	१२४
६.२ निष्कर्ष	१२९
परिशिष्ट (क) :अरुण उपत्यकामा प्रचलित लोकगीतहरू	१३२
परिशिष्ट (ख) स्रोत व्यक्तिको नामावली	१७१
परिशिष्ट (ग) शोधसँग सम्बन्धित दृश्यविम्ब	१७२
परिशिष्ट (घ) अरुण उपत्यकाको भौगोलिक नक्सा	१९०
सन्दर्भ सामग्रीसूची	१९२